

trak ud til slutningen af april. Modningstiden var kort, høsten kunne så godt som hvert år afsluttes lidt ind i september, om ikke tidligere. Enkelte år angives høsten i traver og kærver; rug og byg synes på skift at indtage førstepladsen, hvad værdien angår, men af havre høstedes åbenbart ofte flest traver (à 60 neg). Også boghvedeafrøden (benævnt »hvede«) var af betydning; her faldt høsten lidt senere. – Fæstebondens indkøb af jern, tjære, tran, sæbe, voks, forskellige slags klæde, humle, honning, fisk, brændevin m. m. omtales ofte, men næppe altid. Midt i maj 1792 »var her en jøde«, af ham købte C. A. 21 tørklæder af forskellig farve, 1 af silke, for ialt 14 rd., mere end en karls årsløn. Næsten ved samme tid var der »jagt heele herredet over, enhver sogn paa deres eget, effter rakere og kieltringer, som slog sig sammen og røvet og stial og gjorde snart, hvad de vilde« (s. 106). Velhavende bønder som C. A. må have draget et lettelsens suk, da »tid efter anden« 18 blev pågrebet og ført til Viborg. Tugthusprotokollen har desværre en større lakune 1780–1811 og herredsarkivet svigter også; landsarkivar Holmgaard kunne ellers have præsteret en af sine mest interessante kommentarer. Man takker for de mange der gives, også for redelig oplysning, hvor læsningen eller forståelsen er usikker.

FRIDLEV SKRUBBELTRANG

POUL JENSEN: Presse, penge & politik 1839–48. Den sidste enevoldskonges forhold til konservative pressekrede – især i København. Københavns Universitets Fond til Tilvejebringelse af Læremidler. I kommission hos G. E. C. Gads Forlag. København 1971. 430 s. Ill.

Mange gode forsker- og forfatteregenskaber kendetegner adjunkt Poul Jensens doktorafhandling:¹ stor grundighed, velafvejnet judicium, sober og meget levende fremstilling. Den egenskab, der har slået mig mest, er dog den umådelige forsigtighed, som forf. i mange tilfælde lægger for dagen, når han vover sig frem med vurderinger. Allerede indledningen frembyder adskillige eksempler: S. 10 karakteriseres Vogel-Jørgensens skildring af forholdet mellem Christian VIII og *Berlingske Tidende* med ordene: »I denne henseende tør det dog nok betvivles, at en fuldt ud heldig hånd har ført pennen«. S. 11 overvejes årsagerne til, at den konservative presse indtager en så beskeden plads i hidtidige pressehistoriske fremstillinger. Traditionen fremhæves – det er som sædvanlig sejrherrene, der har skrevet historien – men det indrømmes, at 1840'ernes konservative presse stod forholdsvis svagt både m. h. t. kvalitet og indflydelse og følgelig – under påstand om en ren pressehistorisk betragtningsmåde – kan hævdes at høre hjemme i anden række. »Hvorvidt

¹ Nærværende dobbeltanmeldelse er en tillempet gengivelse af de officielle oppositioner ved afhandlingens forsvar på Københavns Universitet den 8. juni 1971.

en sådan betragtningsmåde er anlagt i de pågældende værker, vil antagelig kunne diskuteres«. S. 12 afsluttes omtalen af den enorme opgave, som Axel Linvald havde taget sig på med sit studium af Christian VIII med følgende: »Antagelig er det mål, som Linvald satte sig, endnu fjernt, og antagelig må der forudsættes ikke få nye del-studier, hvis målet blot skal komme indenfor rækkevidde«. Og bedst af alt: på samme side oplyser forf. om sine undersøgelser af en række offentlige og private arkiver, at de »ofte« har været »af forholdsvis omfattende og systematisk karakter og undertiden med godt udbytte«. Eksemplernes række kunne med lethed gøre længere. Ingen skal påstå, at Poul Jensen er letsindig i sine vurderinger af tidligere forskeres indsats eller af de problemer, der rejser sig for den forsker, som giver sig i kast med Christian VIII's regeringstid.

Om sit emne siger forf. s. 11, at det ikke er pressen i sig selv, der er undersøgelsens egentlige genstand. Emnet er »bladene i deres relation til regeringsmagten samt denne forbindelses baggrund, tilblivelse, karakter, organisation og konsekvenser . . . altså . . . fuldt så meget et politisk historisk som et pressehistorisk fænomen«. I den tidligere presseforskning har opmærksomheden samlet sig om de liberale blade, altså om oppositionspressen, og tilsvarende har studiet af regeringens pressepolitik især været rettet mod dens forsøg på at indskrænke oppositionsbladenes virksomhed ved hjælp af trykkefrihedslovgivningen. Nævnes må især Harald Jørgensens disputats *Trykkefrihedsspørgsmaalet i Danmark 1799-1848* (1944). I Poul Jensens afhandling er det den anden – mere gedulgte – side af regeringens politik der tages op til granskning: anvendelsen af den politiske dags- og tidsskriftspresse som propagandainstrument. Svarende her til har – foruden bladene selv – et omfattende og hidtil lidet udnyttet arkivmateriale måttet undersøges. Særlig frugtbringende har efterladenskaber fra kabinetssekretær og statssekretær for nådessager J. G. Adlers embedsgerning vist sig.

M. h. t. emnets afgrænsning har forf. ifølge oplysning s. 13 haft størst betænkelighed ved at se bort fra regeringens berøring med udenlandske pressekrede og publicister, altså den udadvendte propaganda. Hans begrundelse herfor forekommer dog rimelig, og det kan formentlig også forsvares at hævde, at den udadvendte propaganda var »af mindre vægt end forsøget på at bearbejde den indenlandske opinion«. Det er i sig selv et interessant træk, ét blandt mange, som viser os, at vi står ved begyndelsen af en ny tid i den forstand, at problematikken på vigtige punkter er anderledes end i den forudgående tid. I tidligere perioder kan der næppe være tvivl om, at regeringens propaganda overfor udlandet – som jo i øvrigt kun er sparsomt undersøgt – spiller en langt større rolle end den indenlandske propaganda. En anden ting er så, at der næppe kan drages noget skarpt skel mellem de to former.

Den kronologiske afgrænsning af undersøgelsen synes ikke at have voldt forf. tilsvarende sjælekvaler. Den indskrænker sig til Christian VIII's regeringstid. Man kunne vel spørge, om det ikke havde været rimeligt at lade undersøgelsen række tilbage til midten af 1830'erne og altså lade den omfatte hele stændertiden. Der er en utvivlsom sammenhæng mellem den politiske aktivitet i stænderne og i pressen, og det kunne synes naturligt at undersøge regeringens reaktioner gennem hele denne ret velafgrænsede periode. Poul Jensens begrundelse for at indskrænke sine undersøgelser til Christian VIII's regeringstid er dog fuldt ud acceptabel. Ved Christian VIII's regeringstiltrædelse skifter regeringens pressepolitik karakter: man indskrænker sig ikke som i Frederik VI's tid til at bekæmpe oppositionspressen gennem trykkefrihedslovgivningen, men går over til understøttelse af den loyale presse i forskellige former og i betydeligt omfang. Og Christian VIII spiller personligt en afgørende rolle i denne henseende.

I bogens 1. del »Tilstande og forudsætninger« skildrer afsnit B »Det liberale tyranni« i kort rids den liberale presses dominerende – »enevældige« – stilling indenfor kongerigets bladverden og den »følelse af afmagt og modløshed«, som sporedes »fra høj til lav på regeringssiden – og langt ud i de meniges rækker« (s. 17). Forf.s fremstilling og dokumentation på dette punkt er værd at bemærke. Den holder sig nær til kilderne, er i alt væsentligt konstrueret over en række citater. Først en optimistisk vurdering af filosofen F. C. Sibbern, som i 1838 mener, at der ikke siden 1784 har eksisteret »så megen positiv, villet, sig selv bekræftende konservativ ånd i Danmark som nu«, dernæst et par pessimistiske udtalelser, som forf. mener er mere dækkende udtryk for de faktiske forhold, nemlig et brev fra *Aftenbladets* redaktør, cand. phil. J. L. Boetius til Christian VIII 1843, et indlæg af X i *Berlingske Tidende* 1840, et brev fra professor og redaktør F. C. Petersen (= X, jvf. s. 157) til Adler 1840 og et brev fra redaktør H. J. Trojel til Christian VIII 1846. Det er altså tre konservative redaktører, der dominerer fremstillingen på dette sted. Det er vel rigtigt, som det i anden forbindelse hævdes, at oppositionspressens fremstilling af regeringspolitikken som lutter undertrykkelse har præget senere fremstillinger og dermed den almindelige opfattelse helt frem til Hans Jensens og Harald Jørgensens arbejder. Men spørgsmålet er, om Poul Jensen ikke ved i så høj grad at lægge vægt på konservative pressefolks udtalelser er havnet i den anden grøft – og altså har ladet taberne skrive historie. Man kan gøre sig sine tanker om, hvad der har været redaktørernes hensigt med at male i så mørke farver overfor Christian VIII og Adler, f. eks. når det understreges, at »gemytternes overvejende sympatier« er ledet »i den såkaldt liberale retning« (Trojel til Christian VIII). Mon at udvide kongens og kabinetssekretærens erkendelse? Eller

understrege, at den konservative presse er påtrængende nødvendig for regimets fortsatte beståen og derfor bør støttes af al magt? Den bedste metode må dog være at gå til selve grundmaterialet, bladene og tidsskrifterne, og undersøge, om »følelsen af afmagt og modløshed« virkelig dominerer her. Derimod er det helt korrekt at dokumentere *skrækken* for at blive udsat for *Fædrelandets* og *Corsarens* forhånelser med tilsvarende materiale, ikke mindst når dette indbefatter en så nøgtern person som A. S. Ørsted.

I afsnit C (s. 19 ff.) om »Pressens økonomiske vilkår« fremhæver Poul Jensen – »foruden den journalistiske kvalitet eller i hvert fald evnen til at behage publikum« – tre ting som bestemmende for avisernes materielle skæbne: retten til postforsendelse, til optagelse af avertissementer mod betaling og til meddelelse af udenrigsnyt. Der er tale om privilegier, som regeringen havde mulighed for at bevilge eller afslå, og altså i virkeligheden om en form for økonomisk støtte til eller modarbejdelse af de enkelte blade. I betragtning heraf må det undre, at hele dette spørgsmål gøres af på kun 6 sider. Det er efter min mening for lidt til at sikre en fyldestgørende behandling i forhold til emnets vigtighed i sammenhængen.

Der redegøres kort for bestemmelserne m. h. t. postforsendelse frem til 1840, hvor situationen var den, at nogle privilegerede blade, bl. a. *Berlingske Tidende*, havde ret til at blive befordret med brevpost, andre kun med den mere langsommelige pakkepost. Nogle kunne forsendes til nedsat takst, andre måtte betale fuld porto. Ved plakat 10.4.1840 blev der åbnet mulighed for at udstrække privilegierne til en videre kreds af blade, men adgangen til lettet postforsendelse krævede fremdeles en kgl. bevilling, som ikke blev tilstået, når vedkommende blad ansås for skadeligt. Ved plakat 6.5.1842 blev der så, efter andragende fra Roskilde og Viborg stænder, givet alle indenlandske aviser og tidsskrifter ret til forsendelse med brevposten mod en porto på $\frac{1}{6}$ af abonnementsprisen, men fuld ligestilling for aviserne blev alligevel ikke opnået, da postvæsenet kun påtog sig omdeling og abonnementsbetaling for de blade, der hidtil havde nydt denne fordel.

Poul Jensen citerer *Fædrelandet*, som 18.6.1843 betegner forsendelsen med pakkepost som »en formelig censur . . . over hele blade«, og han synes at give bladet ret heri (s. 19). Det kan heller ikke nægtes, at regeringen udnyttede sin bevillingsret til at modarbejde oppositionspressen. *Fædrelandet* fik afslag på et andragende om forsendelse til nedsat takst, og *Kjøbenhavnsposten* mistede denne rettilighed, da der blev rejst tiltale mod bladets redaktør, begge dele i tiden 1840/41.² Men alene den omstændighed, som omtales s. 20, at også det konservative københavnerblad *Dagen* i slutningen af 1830'erne måtte nøjes med forsendelse med pakkepost og derfor havde små chancer overfor *Berlingske Tidende* i provinsen, må

² Harald Jørgensen: Trykkefrihedsspørgsmaalet i Danmark 1799–1848, s. 271.

dog give anledning til at overveje, om ikke andre hensyn end ønsket om at modarbejde oppositionspressen har været af betydning for regeringens dispositioner i denne henseende.

Ørsted kommer ind på problemet i en betænkning af 2.6.1841 i anledning af det nævnte andragende fra stænderne.³ Han nævner her, at det tidligere blev anset for et besvær for postvæsenet at modtage journaler og tidender til befordring med brevposten eller at lade dem passere med pakkeposten efter andre regler end dem, der gjaldt for andre trykte skrifter. »Sligt tilstodes derfor kun som Undtagelse for Aviser og andre Blade, som Publicum ansaaes særdeles interesseret i snarest muligt at erholde. Nu er det derimod erkjendt, at det for Postvæsenet ingenlunde er en Oprofrelse at befordre Journaler og Tidender paa de Vilkaar, som Pl. 10. April 1840 indeholder, og det skal kun være for at besværliggjøre Afsætningen af visse Journaler og Blade, at dette ikke tilstaaes dem«. At dette var regeringens formål, var i øvrigt klart tilkendegivet i den kgl. kundgørelse til provinsialstænderne for Østifterne af 11.7.1840, hvor den retning, som en del af pressen havde taget, påberåbtes som årsag til, at postforsendelsen stadig beroede på et særligt privilegium.

Ørsteds skelnen mellem tiden før pl. 10.4.1840 og tiden efter denne, og svarende hertil mellem praktiske og politiske hensyn, fortjener efter min mening større opmærksomhed, end Poul Jensen har skænket sagen. Ifølge Ørsted var det postvæsenets utilstrækkelige kapacitet, der oprindelig havde været årsagen til forskelsbehandlingen af bladene. Denne begrundelse havde efterhånden mistet sin reelle vægt, og med pl. 10.4. 1840 var dette i virkeligheden officielt indrømmet. Herved, men egentlig også først herved, var modsætningen mellem de principper, der var nedfældet i trykkefrihedslovgivningen, og modarbejdelsen af oppositionspressen ved bestemmelserne om postforsendelse blevet iøjnefaldende og regeringens stilling aldeles uholdbar.

Også omtalen af den privilegerede ret til optagelse af avertissementer, som i København var indskrænket til *Berlingske Tidende* og *Adresseavisen*, er meget kortfattet, og det samme gælder spørgsmålet om retten til at bringe »politiske efterretninger«, dvs. udenrigsnyt. Det kan vel i øvrigt være tvivlsomt nok, om sidstnævnte privilegium var en økonomisk fordel for de pågældende blade. Som fremhævet af forf. medførte det censur og dermed mindsket politisk bevægelsesfrihed – eller i hvert fald mistanke herom, hvad der må antages at have skadet bladenes anseelse en del. Spørgsmålet kan altså ikke uden videre sættes parallelt med de to første i en betragtning af pressens økonomiske vilkår.

Den omfattende 2. del om »De loyale« blade – ca. halvdelen af hele bogen – indledes med en beskrivelse af *Berlingske Tidende*. På overbevi-

³ Anders Sandøe Ørsted: *Arbejder om Trykkefriheden*, udg. ved Harald Jørgensen, 1947, s. 327–32.

sende måde er Poul Jensen i stand til at berigtige en del opfattelser, som er fremsat af Vogel-Jørgensen i *Berlingske Tidendes* jubilæumsværk 1949, således vedrørende Christian VIII's understøttelse af redaktør Nathanson, hvis mere eller mindre camouflerede veje forf. har fulgt med megen sporsans. Af største vigtighed er det naturligvis at undersøge, om det lader sig påvise, at Nathansons økonomiske afhængighed af kongens støtte fik følger for bladets politiske linie. Også her er svaret bekræftende og argumentationen overbevisende.

På et enkelt punkt kan forholdet mellem kildernes udsagn og forf.s konklusioner måske dog diskuteres. Det drejer sig om Chr. Hansen (Comet)'s mindre heldige Paris-korrespondance 26.2.1846 om den påståede kommunistiske infiltration i det derværende Skandinaviske Selskab. »Det er en kendsgerning og var formentlig i København en offentlig hemmelighed, at Chr. Hansen om ikke var, så dog havde været Christian VIII's og kabinetssekretær Adlers protégé«, hedder det s. 42. Hvad kongen angår synes argumentationen herfor dog noget svag. Ifølge note 36 (s. 368) skrev Christian VIII 23.4.1846 til Adler, at han ikke mindedes at have »hørt omtale nogen understøttelse« til Hansen, hvad forf. karakteriserer som »et iøvrigt ikke uforståeligt hukommelsestab«. I note 37 oplyses det videre, at kongen afæsker Adler »de oplysninger, som De kan give mig om Deres forhold til den omtalte brevskriver Hansen, som synes at være en uværdig person«. Selv om man – hvad forf. omend noget tøvende synes tilbøjelig til – fæster lid til Hansens egen beretning om sagen af 7.3.1846, ændres bevisets stilling ikke væsentligt. Det fremgår ikke entydigt af citatet i note 37, at Christian VIII har udtalt sig fordelagtigt om Hansens skrivelser i februar. Det kan lige så vel være Adler der sigtes til. Min konklusion ville være, at kabinetssekretæren her har handlet på egen hånd – og modtaget en mild næse fra kongen i samme anledning. Det gør i øvrigt ikke sagen mindre interessant, da det jo i reglen vil være vanskeligt at afgøre, om kabinetssekretæren handler efter kongelig ordre eller uden.

En meget betydelig del af Poul Jensens afhandling beskæftiger sig med, *hvad* der skete – der *fortælles* om de enkelte blade og om de regeringskontorer og embedsmænd, der stod i forbindelse med dem. Men forf. er dog på ingen måde gået uden om den nok så vanskelige opgave at forklare, *hvorfor* det skete. Hvad der var regeringens, og det vil jo i dette tilfælde især sige kongens, motiver til den førte politik. Ifølge indledningens ord (s. 11) ser forf. ikke mindst sin bogs berettigelse i den omstændighed, at der gennem hans studier og »ved en udvidelse af synsvinklen på dette særlige område kan skabes større klarhed ikke blot om kongens personlighed, men osse om hans politik på flere felter«. Svarende hertil er det i bogens konklusion (s. 336 ff., jvf. også 3. del: »Hovedlinjer«. A. «Initiativ og ansvar») Christian VIII's person der står i centrum; den vigtig-

ste forklaring på den særlige udformning, pressepolitikken fik i hans regeringstid, søges i visse kongelige karaktertræk.

I delvis tilslutning til Axel Linvalds vurdering af Christian Frederiks pressepolitik i Norge som led i en rationelt afvejet politik betragter Poul Jensen Christian VIII's anvendelse af den loyale presse i Danmark som »et resultat af modent politisk overlæg i tilknytning til en større politisk udfoldelse«, men føler sig ikke tilfredsstillet herved. »For at opnå en nogenlunde tilfredsstillende forklaring på Christian VIII's pressepolitik i årene 1839–48 synes det i virkeligheden osse påkrævet . . . at søge udover den rent fornuftsbestemte politiks område og frem til mere instinktive træk hos kongen«, skriver han s. 337 og fortsætter med en analyse af Christian VIII's karakter, hvor træk som »behov for anerkendelse fra omgivelsernes side«, »aristokratisk afmålthed«, »magtbevidst selvfølelse« og »tiltagende ømfindtlighed« fremhæves, ovenikøbet i deres indbyrdes vekselvirkning. Når Christian VIII ikke fortsatte Frederik VI's linie overfor oppositionspresen, skyldtes det ifølge forf. »den umiddelbare bekymring for eget omdømme« – dog »i en ubestemmelig kombination med rationel politisk tænkning«, og dertil »den sårede selvfølelse«, som »uvilkårligt« animerede Christian VIII til modforanstaltninger udover trykkefrihedslovgivningen. Overbevisningen om, at den gærende utilfredshed skyldes oppositionspresens vildledning af folket gennem fordrejelse og mistydning af regeringens påskønnelsesværdige bestræbelser, er for Poul Jensen udgangspunktet for kongens »trang og vilje til i fordækthed at lade undertrykkelsen af oppositionspresen ledsage af en mere artikuleret modstand«. Skønt forf. s. 338 tager forbehold m. h. t. disse karaktertræks generelle betydning, fastholder han, at Christian VIII's personlige indsats i kampen mod oppositionspresen »bragtes til udløsning af kræfter i kongen, som denne ikke kontrollerede med sin fornuft«.

Såfremt man har den opfattelse, at de handlende personer har en selvstændig indflydelse på begivenhedernes forløb, kommer man som historiker ikke uden om at arbejde med psykologiske faktorer, skønt der knytter sig en betydelig utryghed hertil, fordi vort begrebsapparat i denne forbindelse må siges at være meget uskolet. Men der er for mig en væsentlig forskel på, om man opererer med rationelle eller irrationelle motiver. Der er usikkerhed i begge tilfælde, men i det sidste bliver den så stor, at det vel er et spørgsmål, om det overhovedet er forsvarligt at lade irrationelle motiver indgå i en årsagsforklaring som mere end et forbehold ved forsøget på at bestemme de rationelle. Poul Jensens fremgangsmåde finder jeg meget dristig.

I det foreliggende tilfælde ville jeg lægge hovedvægten på, at initiativet til kongens understøttelse af de loyale pressefolk i hovedsagen udgik fra disse (s. 238), og at der ikke på forhånd lå planer klar for støttepolitikken,

hvorfor det er forståeligt, at organisationen blev utilfredsstillende. Ved forsøg på at forklare hemmelighedskræmmeriet ville jeg lægge hovedvægten på de træk, som tyder på, at Christian VIII har fundet det formålstjenligt både for den regeringsvenlige propagandas effektivitet og for bevarelsen af den enevældige konges landsfaderlige image, måske også i højere grad end Poul Jensen på den hensyntagen til stændernes reaktion, som utvivlsomt spillede en rolle for regeringens dispositioner. Først herefter ville jeg lade kongens formentlige trang til personlig magtudøvelse komme ind i billedet. Jeg ville ikke vove – med den tilsyneladende fuldstændige sikkerhed, som forf. lægger for dagen s. 242 f. – at hævde, at Christian VIII's anonyme presseindlæg kort efter tronbestigelsen »ikke var en bevidst og omhyggeligt udvalgt politisk metode, men det helt uundgåelige og konsekvente udslag af en bestemt politisk overbevisning og verdensanskuelse«, og jeg ville slet ikke vove at udtale mig om, hvorledes kongen ville have reageret, hvis *Fædrelandet* havde været i stand til at identificere læserbrevskribenten med Christian VIII og i den anledning draget hans upartiskhed i tvivl.

En anden ting er så, at netop Poul Jensens sans for den menneskelige faktor i høj grad medvirker til at gøre hans bog vedkommende for læseren. Man føler sig vel tilpas ved at følge forf. på hans medvidende vandring rundt på bladredaktioner og regeringskontorer, ikke blot når man som i Statssekretariatet for Nådessager mødes af en dulmende duft af Madeira.

SVEND ELLEHØJ

Dr. Poul Jensen har valgt et godt emne for sin disputats. Det var kendt i 1840'erne og er kort omtalt i den historiske litteratur at kong Christian VIII eller hans regering begyndte en »konstruktiv pressepolitik« ved siden af den traditionelle repressive, d. v. s. at man støttede en række konservative blade pekuniært og på anden måde for at bruge dem til at imødegå oppositionen. Poul Jensen har som den første grundigt undersøgt dette forhold, som kongen søgte at holde skjult, og giver derved et værdifuldt supplement til dr. Harald Jørgensens redegørelse for regeringens anvendelse af presselovgivningen mod de liberale blade. Afhandlingen er klart disponeret. En indledning ridser baggrunden op og behandler bl. a. samtidige udenlandske regerings benyttelse af pressen. Derefter gennemgår forf. eet for eet det dusin konservative blade og tidsskrifter i kongeriget som modtog støtte i Christian VIIIs regeringstid. Han gør rede for understøttelsens art og omfang, for bladenes redaktion og medarbejdere, tendens og journalistiske standard, såvidt muligt for oplagets skiftende størrelse. I et stort kapitel trækker han hovedlinierne op. Han viser hvordan understøttelsen var organiseret med centrum i det af Christian VIII oprettede statssekretariat for nådessager

under kabinetssekretær J. G. Adler, mens kollegierne stort set blev holdt udenfor. Denne side af pressepolitikken var i egentlig forstand kongens egen. Til sidst skildres systemets afvikling efter kongens død og enevældens fald, og det konstateres bl. a. at der også under Frederik VII blev givet støtte til enkelte loyale blade.

Man læser afhandlingen med fornøjelse. Dr. Poul Jensen skriver oplagt og levende, med lune. At han staver »osse« i stedet for også, endda i et citat af den skinbarlige tante Berling s. 22, og at de tyske passager i bogen ikke er lydefri, opfatter jeg kun som skønhedspletter. Ikke mindre opmuntrende er de mange illustrationer fra *Corsaren*, som bl. a. dokumenterer at oppositionen vidste temmelig god besked med kongens »hemmelige« pressepolitik. Fremstillingen er solidt funderet i omfattende kildestudier, for en stor del i arkiver som hidtil næsten ikke har været udnyttet, forf.s konklusioner er som regel forsigtige og godt underbyggede, hans vurderinger oftest nøgterne, også når det gælder rækkevidden af hans egne resultater. Han tænker fortrinsvis dialektisk og kan altså se problemerne fra mere end een side.

Der er meget nyt i bogen. I tilgift til den omhyggelige redegørelse for kongens understøttelsespolitik, som er hovedsagen, får vi en mængde oplysninger af pressehistorisk og politisk-historisk interesse. F. eks. bestemmer dr. Poul Jensen forfatterne af talrige anonyme artikler – nogle viser sig at være kendte navne som filosofen Rasmus Nielsen og den senere minister Mathias Hans Rosenørn. Hvad han siger om bladenes indhold danner grundlag for en ny og mere positiv vurdering af visse konservative organers (f. eks. *Dagens*) journalistiske kvalitet end den man sædvanligt finder i historiske fremstillinger; dér farver den sejrende liberale oppositions synspunkter ofte billedet. Blandt de understøttede konservative blade som forf. hjælper til at rehabilitere er det interessanteste det næsten glemte *Beobachter am Sunde*, der karakteriseres som det 4. organ for de dansksindede slesvigere. (Bemærkningerne s. 340 passer ikke helt til hvad der står f. eks. s. 182f. om bladets altid vågne sociale ansvarsbevidsthed og redaktør Peters' udnyttelse af mulighederne for en djærv og selvstændig kritik af visse af regeringens foranstaltninger). Beskæftigelsen med *Beobachter* og dets medarbejdere har ført dr. Jensen ind på en skarpsindig og i alt væsentligt overbevisende gennemført undersøgelse af C. A. F. Ostwalds og Constant Dirckinck-Holmfelds indflydelse på behandlingen af det storpolitiske arvefølgespørgsmål, især på Roskilde stænders initiativ 1844.⁴

Her som andetsteds i bogen får vi nye bidrag til karakteristik af Christian VIII. Dr. Jensen viser i det hele taget megen sans for mennesker og portrætterer med talent (ikke uden jævnlig at lade sin sympati

⁴ Jfr. vor bedste kender af arvefølgesagen professor H. P. Clausens anmeldelse i *Historie IX*, 3, 1971, s. 465ff.

eller antipati skinne igennem) også andre af de optrædende, fra kongens fortrolige kabinetssekretær Adler til *Aftenbladets* faktotum den elskelige Jens Danielsen. Forf. har endda fundet det umagen værd at følge sine personer i tiden efter kongens død. Man læser med bevægelse om den skæbne en af de mest sympatiske, redaktør H. H. Peters, fik. Bogen er et smukt eksempel på historieforskning som humanistisk disciplin.

Skønt dr. Jensen altså giver os meget, er der punkter hvor man ønsker at han havde givet os endnu mere. Et af dem er bladenes indhold. Hans hovedsigte har været »bladene i deres relation til regeringsmagten samt denne forbindelses baggrund, tilblivelse, karakter, organisation og konsekvenser« (s. 11). Men til konsekvenserne hører e. m. m. hvad kongen fik for sine penge, først og fremmest i hvor høj grad de understøttede blade fulgte hans politiske opfattelse, også i dens svingninger. F. eks. vilde jeg gerne vide mere om hvad der stod i bladet *Dagens* lange artikler om politiske principspørgsmål, som *Kjøbenhavnsposten* nævner (s. 73). Og jeg er bange for at bladenes politiske opfattelse nu og da er blevet mere statisk i forf.s fremstilling end den faktisk var. Det er i hvert fald sket med et citat fra det helstatsvenlige *Beobachter am Sunde* for 22. januar 1848 (s. 181 nederst og 182 øverst). Citatet opfattes s. 182 som rettet mod en fri forfatning overhovedet, mens det i virkeligheden blot afviser tanken om en Ejderforfatning som den Clausens og Schouws skrift dagen før havde foreslået.

I fremstillingen af Christian VIIIs pressepolitik er der et og andet som jeg ikke kan være enig i. S. 241 hedder det at kongen i sit inderste ønskede en strængere trykkefrihedslovgivning, men at frygten for virkningerne (d. e. for at forøge oppositionen) og måske den liberale fløj i kancelliet lagde en stærk dæmper på ham. »Ganske vist tillod han en voldsom vækst i antallet af offentlige sagsanlæg i forhold til Frederik VI's tid« – hvilket ikke var så mærkeligt da der blev langt flere lovovertrædelser efter tronskiftet. »Men m. h. t. lovgivningsarbejdet satte vreden kun spor i hans negative og dræbende holdning til de forslag om lempelser, der indeholdtes i Danske Kancellis forestillinger af henholdsvis 8-9-1841 og 27-6-1844.« Men kongens holdning i 1844 var ikke udelukkende dræbende negativ,⁵ og lempelserne i kancelliets forslag var for en del kun tilsyneladende. Forslaget blev fremkaldt af et kgl. reskript, og til dets baggrund hørte hensynet til Rusland.⁶ Iflg. reskriptet skulde alle ikke nødvendige indskrænkninger i trykkefriheden hæves, mens der skulde sættes bestemte skranker for dens misbrug. Hovedforfatteren af kancelliets lovudkast var Ørsted. Han vilde lette tilværelsen for loyale

⁵ Se Harald Jørgensens fremstilling af sagen i Trykkefrihedsspørgsmaalet i Danmark 1799-1848, især s. 283.

⁶ Se Hist. Tidsskr. 11. rk. I, s. 186 ff.

skribenter ved at fjerne hæmmende bestemmelser (især den meget upopulære plakat 1814 om at skrifter under 24 ark først måtte sælges efter at være gennemset af politiet), men effektivisere straffelovgivningen bl. a. ved at mildne visse af straffene så meget, at domstolene ikke som hidtil blev fristet til at frifinde lovovertrædere. Det skulde altså blive farligere for oppositionen at angribe det enevældige system (og fremmede magter). Ved en sådan moderniseret »til de fornuftige og billige ønsker svarende« presselov håbede han at styrke »det liberal-konservative parti, som den tid viste sig både i og udenfor stænderne«. ⁷ Det er et eksempel på at man for at forstå kongens og regeringens pressepolitik må se den i en bredere inden- og udenrigspolitisk sammenhæng. At kongen ødelagde Ørstedes plan ved at nægte at ophæve plakaten af 1814, og at forhandlingerne om udkastet bl. a. med stænderne trak så længe ud at loven ikke udkom, er en anden sag. Iøvrigt, hvad retsforfølgelsen af lovovertræderne angik nøjedes kongen ikke med at tillade mange offentlige sagsanlæg. Udnævnelsen af den strenge overretsdommer Casse til dommer i Kriminal- og politiretten betragtedes af oppositionsbladene med rette som et oplagt eksempel på politisk embedsbesættelse. ⁸

Forf. har måske ret i, at når kongen søgte at holde understøttelserne til bladene hemmeligt og hentede pengene i partikulærkassen, var det bl. a. for ikke at give kollegierne mulighed for indsigt og indblanding i denne del af hans politik, og at han forsåvidt fik tilfredsstillet en trang til personlig magtudøvelse. Dr. Jensen har i hvert fald godtgjort at kancelliet hurtigt blev »expeditionskontor« for kongens afgørelser, når det gjaldt tildeling af politiske privilegier til de understøttede blade, d. v. s. tilladelse til at bringe udenrigspolitiske nyheder i henhold til plakat 2/10 1810 (som kongen 1844 var villig til at ophæve), og udnævnelse af redaktører af de politiske blade (s. 250).

Derimod anfører forf. at der var andre punkter hvor kancelliet tog stilling mod kongens pressepolitiske interesser og fik ham til at bøje sig. Dr. Jensen siger at regeringens forhold til den loyale presse ikke blot kendetegnedes ved manglende koordination mellem kongen og central-administrationen, men ligefrem kunde bære præg af en styrkeprøve mellem kongens personlige villie og regeringsapparatet, altså en magtkamp. Der nævnes tre forhold (s. 251 f.).

1°. Kancelliet godkendte nogle beslaglæggelser af de loyale, af kongen støttede blade *Flyveposten* (s. 147) og *Beobachter am Sunde* (s. 174 f.). Men hvad der oplyses om disse beslaglæggelser tyder på at de efter lovgivning og praxis var velmotiverede, og forf. har ikke godtgjort at de skete mod kongens villie. Han kunde f. eks. dårligt kræve at en artikel i *Beobachter am Sunde* fik lov at passere, når *Fædrelandet* fire dage før var blevet beslaglagt for den samme artikel (s. 175).

⁷ A. S. Ørsted: Af mit Livs og min Tids Historie I, s. 57, 111.

⁸ Se Hist. Tidsskr. 11. rk. I, s. 508 f.

2°. Retten til forsendelse med de kgl. brevposter. Jeg forstår ikke at J. L. Boetius kunde miste denne ret da han december 1842 overtog det understøttede *Aftenbladet* (s. 99f.). Iflg. plakat 6/5 1842 tilkom retten alle blade der overholdt presselovgivningen. Forf.s andet eksempel er kancelliets negative holdning til en ansøgning fra Peters, men forf. indrømmer at den var »en grov mundfuld« og gik langt ud over de efter plakaten 1842 gældende bestemmelser. S. 251 siges det at ansøgningen blev »støttet af et kgl. reskript«, men s. 174 at kongen sendte kancelliet ansøgningen »til betænkning«, og det er ikke helt det samme.

Jeg tror man når det gælder kongens opfattelse af hans pressepolitiske bevægelsesfrihed og specielt de under 1 og 2 nævnte forhold skal tænke på det sted i hans dagbog som er citeret øverst s. 413. Dér hedder det at regeringen i sit arbejde på at bringe de vildledte til besindelse aldrig må vige af fra den lovlige vej. Selv om kongen havde lyst til at sætte sig ud over loven må han have været klar over at det var uklogt. Det var jo et hovedargument i forsvaret for den danske enevælde at den var lovbundet og derfor ikke et despoti. Og hvad der var lovligt var kancelliet som justitsministerium nærmest til at udtale sig om.

3°. Avertissementsretten. Særlig betænkeligt var det at give andre københavnske blade end de to privilegerede *Berlingske Tidende* og *Adresseavisen* avertissementsret. Det kunde nemlig opfattes som et angreb på *velerhvervede rettigheder* af stor økonomisk værdi, d. v. s. et angreb på et kærnepunkt i de konservative ideer. Kongen kunde godt sende sine protegeers ansøgninger til betænkning i kancelliet. Men når kancelliet rådede fra og kongen fulgte embedsmændene, tror jeg ikke han opfattede det som en styrkeprøve. Jeg tror han forstod at afgørelsen var den politisk klogeste. Forf. har selv set dette problem hvor det gælder de dansksindede blade i Slesvig (s. 192).

Iflg. forf. mødte kongens pressepolitiske aspirationer endnu en hindring: Det utilstrækkelige administrationsapparat som hovedmanden i kongens pressepropaganda Adler havde til rådighed, førte til at forbindelsen til de loyale blade hovedsagelig bestod i personlige kontakter mellem kabinetssekretæren (eller kongen) og redaktørerne, og det var atter, sammen med den omstændighed at kongen normalt lod sin understøttelse afhænge af et første initiativ fra pressen selv, væsentligt medvirkende til at han ikke fik den indflydelse på provinspressen som han ønskede (s. 238f.).

Men var Christian VIII virkelig på dette punkt »iveren selv«? Havde det ikke været muligt at få den fornødne kontakt med en provinsavis hvis han ønskede det? Ønskede han det for alvor? Jeg synes forf. s. 160 tager lidt for højtideligt på de få hundrede rdl. fra officielle kasser (ikke partikulærkassen) som kongen skaffede to små blade på Sjælland, det ene endda en ussel genganger, som understøttelsen kun holdt over

jorden i et halvt år. Var forholdet ikke snarere det at kongen ikke blot var mest optaget af at modvirke den liberale presses magtudfoldelse i hovedstaden (s. 238), men at han så det som sin egentlige opgave fordi Københavnspressen var toneangivende også for provinsen? Den der vandt hovedstaden vandt også kongeriget, skriver forf. s. 18, og både *Berlingske Tidende* og *Dagen* blev meget brugt som kilder af små provinsaviser (s. 73). Forøvrigt var der vel også konservative blade udenfor København som ikke behøvede støtte, f. eks. *Fyns Stiftstidende* i Søren Hempels tid, selv om provinsaviserne sjældent var meget politisk aktive. Endelig satte kongens af forf. ofte nævnte sparsommelighed, tillige et led i hans officielle politik, vel grænser for hvor meget han turde sprede sin indsats.

I et kapitel med titlen »Det liberale tyranni« skriver dr. Jensen (s. 17) at der hvor kampen om den offentlige mening fortrinsvis stod, nemlig i pressen, herskede de liberale fra omkring Christian VIIIs tronbestigelse enevældigt. Hovedparten af de konservative resignerede, dukkede sig og tav i følelsen af at have den overvejende opinion imod sig og i skræk for at blive sat i gabestokken af oppositionsbladene.⁹ Noget er der om det. Man kender fra lignende situationer også i vore dage moderate gemytters uvillie mod at tage kampen op med en selvsikker og aggressiv opposition. Men helt så tavs som forf. giver indtryk af var konservatismen ikke når man foruden på de konservative blade (der ikke alle var understøttede) ser på tidsskrifterne, de mange pjecer og bogverdenen som helhed. Der var ikke få betydelige konservative foruden Ørsted som offentligt forsvarede enevælden eller i det mindste angreb de liberale i Christian VIIIs tid: højesteretsadvokat Salicath, P. G. Bang, Sibbern (både i pressen og i *Dikaiosyne* 1843), P. Hjort (der skrev i provinsbladet *Vestsjællandske Avis*), C. Molbech, Grundtvig, den dygtige agitator blandt bønderne Jac. Chr. Lindberg, Heiberg (*Intelligensblade* 1842-44 og vaudevillen *Valgerda* 1847), Søren Kierkegaard (bl. a. *En litterær Anmeldelse* 1846). Listen er langt fra fuldstændig. Adskillige af disse konservative indlæg er omtalt i O. Borchsenius: *Fra Fyrreterne* (1878-80), som ikke findes i forf.s litteraturfortegnelse. Dertil kommer naturligvis hvad de konservative sagde i stænderforsamlingerne og fik optaget i stænder-tidende. Forf.s delvise rehabilitering af den konservative presse kunde måske inspirere til videregående undersøgelser af den meget varierede konservatisme i Christian VIIIs tid. De er tiltrængt.

Der var altså adskillige begavede konservative der ikke var bange for at sige deres mening offentligt og som havde talent for polemik. Hvorfor måtte kongen så i sin personlige propaganda nøjes med en række i reglen

⁹ Dr. Jensen bygger her fortrinsvis på udsagn af betalte loyale redaktører som skulde undskylde deres blades ringe kvalitet og som derfor ikke var helt uvildige vidner, men dog også på A. S. Ørsted, jfr. hans *Af mit Livs og min Tids Historie I*, s. 111.

lidet fremragende journalister, der hyppigt måtte skiftes ud? Formodentlig bl. a. fordi ægte talenter nødig lader sig dirigere. Fru Heiberg fortæller i *Et Liv*¹⁰ at kongen en dag kaldte Heiberg til sig og bad ham træde i hans tjeneste og med sin pen forsvare ham mod angreb. Kongen lovede Heiberg alle oplysninger der var nødvendige for at føre hans sag hjemme og i udlandet. Heiberg undskyldte sig imidlertid, iflg. fru Heiberg fordi han ikke følte sympati nok for kongen til at overvinde sin ulyst til at påtage sig et sådant arbejde, og fordi det forekom ham at det vilde være at sælge sin overbevisning. Heiberg var en af de liberales farligste angribere, men han var konstitutionelt sindet. Enevældens ihærdige og offervillige forsvarer Jac. Chr. Lindberg var kritisk mod gejstligheden, derfor nægtede man hans blad postforsendelsesret, og kongen forbigik ham endda trods kancelliets indstilling en gang ved besættelsen af et præsteembede.¹¹ At den loyale og hæderlige redaktør Peters kritiserede oppebørselsvæsnet var nok til at Christian VIII erklærede at han ikke mere vilde støtte ham (s. 173). Selv om netop Peters kunde tage sig visse friheder i sit blad, måtte den der som journalist gik i Christian VIIIs tjeneste finde sig i at skrive efter ordre og være beredt på ikke at angribe hvad kongen til enhver tid anså for væsentlige sider af sin politik eller af det enevældige system (s. 273f.). Det var naturligt set fra kongens synspunkt, men man forstår også at han alene af den grund havde svært ved at knytte fremragende pennesførere til sit propagandaapparat som faste medarbejdere.

Det er ikke et flatterende billede af Christian VIII bogen giver. Af træk som forf. synes at anse for positive bemærker man kun kongens hemmelige direkte støtte til Fr. Fischer og P. C. Koch, den indirekte støtte til den dansksindede presse i Slesvig gennem *Beobachter am Sunde* (s. 190ff.) og hans smukke personlige forhold til Adler (s. 244). Forf. tager i sit sammenfattende kapitel klogt det forbehold at der er risiko for proportionsforvrængninger og forenklinger, når man som han bygger en karakteristik af Christian VIII på en enkelt side af hans kongegerning, at de negative sider der fremhæves i bogen ikke var ene om at præge hans personlighed, samt at de kan have gjort sig gældende med forskellig styrke på andre områder og antagelig har undergået »en vis tillem্পning« i hans regeringstid. Men dr. Jensen hævder også at kongens personlighed rummer »grundlæggende« træk der vanskeligt lader sig forene med hovedlinierne i A. D. Jørgensens og Axel Linvalds billeder af kongen som »henholdsvis den målbevidste statsmand og bannerfører for en ny tid og den bøjelige og opladte ånd« (s. 338).

Jeg vil her se bort fra A. D. Jørgensens opfattelse og gå ud fra at forf.

¹⁰ 4. udg., 1944, I, s. 241.

¹¹ Kaj Baagø: Magister Jacob Christian Lindberg, 1958, s. 358ff.

(som jeg) er enig med den bedste kender af Christian VIIIs historie Axel Linvald i at kongen i høj grad manglede »politisk instinkt«. ¹² Jeg er endvidere enig med dr. Jensen i at han i sin pressepolitik og ikke mindst i forholdet til Ostwald viste en vis stædighed, egenrådighed, modtagelighed for smiger og svaghed for tvivlsomme elementer, altså svigtende menneskekundskab. Men der er andre træk i forf.s karakteristik som ikke virker lige så overbevisende. Det er dør hvor modsætningen mellem hans og dr. Linvalds opfattelse er mest påfaldende.

Linvald taler om at kongens beslutsomhed i årenes løb lammedes af »den voksende forståelse for alle anskuelsers relative berettigelse, der er livsvisdommens uadskillelige ledsager. ... Stillet overfor valget mellem troskab mod århundredgamle traditioner og eftergivenhed overfor et kaos af stridende interesser og nationale modsætninger manglede han evnen – og modet – til at træffe afgørende beslutninger, hvis virkninger han ikke kunde overse. I overensstemmelse med sin natur valgte han forsøget på at yde dem alle retfærdighed og håbede på snart ved indrømmelser, snart ved modforanstaltninger at holde kræfterne sammen indenfor det overleverede statsstyres hævdvundne rammer«. ¹³ Dr. Linvald tænker vel her især på kongens holdning til den nationale konflikt i monarkiet.

Dr. Poul Jensen mener det »turde gælde uden reservationer« at kongens personlige indsats i kampen mod oppositionspresen »vel kan have haft sin plads i en større politisk plan, der blandt sine forudsætninger havde en nøgtern bedømmelse af styrkeforholdet mellem venner og fjender i pressens verden, men at den osse bragtes til udløsning af kræfter i kongen, som denne ikke kontrollerede med sin fornuft, og osse beroede på en svigtende forståelse af de strømninger i samfundet, som modstanderne i pressen repræsenterede« (s. 338). Om ideerne bag kongens »konstruktive pressepolitik« hedder det: »For Christian VIII synes det at have ligget lige på grænsen til det aksiomatiske, at sanddrøhed, godhed og retssans ikke var menneskelige fællesgoder, men fremfor alt attributter til den kongelige enevoldsmagt. I kongens velmenende og ophøjede reformværk manifesterede dyden sig således, mens i hans modstanderes mangel på værdsættelse lasten blottede sit fule ansigt. De herskende politiske modsætninger blev fra dette udgangspunkt mere end noget andet frugten af modpartens fordrejelses- og forførelseskunst og ensbetydende med folkets vildfarelse. I folkets retledning og den genskabte tro på monarkens overlegne visdom fandtes da nøglen til tvedragtens ophør og vejen til statens og alle borgernes velfærd« (s. 241). Forf. taler om kongens »politiske grundsyns firkantethed« (s. 248) og formoder at han troede at han »ved at arbejde i det skjulte bedre end ved åbenlys frem-

¹² Dansk biografisk Leksikon V, s. 144.

¹³ Kong Christian VIII. Den unge Prins, 1943, s. 10.

træden kunde bevare den upartiskhed, hvoraf han mente sig i besiddelse« (s. 339).

Dr. Linvalds billede af en tøvende konge med en usikker politisk linie ligger nærmere ved mit helhedsindtryk af Christian VIII, selv når jeg tager forholdet til Ostwald i betragtning. Jeg tror dr. Jensen bygger for meget på de stærke ord kongen skrev i forbigående hidsighed. At han engang i 1847 erklærede om Peters at han ikke mere var »stemt til at hjælpe denne uden tvivl slette person, der vælter sig ind på flere agtværdige embedsmænd« hindrede ikke at han nogle uger senere på trods af Adlers indstilling fortsatte understøttelsen og endda gav Peters forskud (s. 173). I januar 1842 irriterede *Corsarens* angreb på »alt bestående« ham så meget, at han anså det for »absolut fornødent at skærpede trykkefrihedslove forelægges stænderne« (s. 241). Men i maj s. å. kom den ovennævnte plakat om udvidelse af postforsendelsesretten, og cancelliet fik først ordre til at forberede revision af presselovgivningen halvtredie år senere, efter at den russiske regering havde klaget.

Og det var jo ikke mærkeligt at kongen blev irriteret på oppositionspresen. Historikerne har normalt set 1840ernes oppositionsblade i det forskønnende lys fra sejren 1848. Forf. indrømmer at deres metoder kunde være skrappe (s. 243), og en tiltrængt indgående analyse af tidens liberale presse vil formentlig afsløre en række fordrejelser og megen ensidighed. Christian VIIIs forgænger var populær og oppositionen mod ham lempelig i sin form. Den frimodige kritik af enevælden og dens apparat og bladenes polemiske metode efter tronskiftet må have været ubehageligt overraskende og kan have vakt bitre følelser hos kongen.

Men det er næppe nødvendigt at henvise til kræfter i ham, som han »ikke kontrollerede med sin fornuft« for at forklare det væsentlige i hans personlige pressepolitiske indsats. Vor generation, der har lært så meget om propagandaens betydning, burde kunne forstå at det i hans situation var naturligt at forsøge en »konstruktiv« modoffensiv, jfr. forf.s ovenfor citerede bemærkning s. 338. De kongelige direktiver om at de loyale blade skulde »bekæmpe alle usandheder og skæve fremstillinger i oppositionsbladene« o. l., forekommer mig ikke at tillade forf.s slutninger til en meget primitiv, stærkt følelsesladet forestillingsverden hos kongen (s. 242). At han søgte at skjule sit personlige forhold til de loyale blade behøver vel heller ikke anden forklaring end at den om hvem alle ved at han har betalt for at blive rost ikke har synderlig gavn af rosen. Erfaringer fra vore dage burde også have belært os om at det var taktisk rigtigt at Christian VIII søgte at skabe et positivt »image« af kongemagten (s. 242f.). Og der er intet besynderligt i at han vurderede monarkens betydning højere end en konstitutionel konge med rette kan gøre det.

Der forekommer mig at være noget anakronistisk i forf.s vurdering af Christian VIII. Hvis jeg har forstået ham ret mener han i grunden at kongen burde have været omtrent så hårdhudet overfor kritik som en moderne professionel politiker, og han er ikke fri for at veje Christian VIIIs forhold til oppositionspresen mod et ideal der har træk af en klog regeringsleders holdning til den lovlige parlamentariske opposition og opinion i befolkningen idag (se f. eks. s. 241 ff., 337 f.). Det er ikke rimeligt overfor den enevældige konge, navnlig når oppositionen truede både forfatningen i videste forstand og den dansk-tyske stats beståen. Begge dele var kongen efter traditionen og kongelovens lydende forpligtet til at forsvare, og det er forståeligt at han mente at have ret når han gjorde sin pligt.

Det er ikke det samme som at han forbeholdt sig evnen til at »skue sandheden« (s. 243). Denne påstand i bogen stemmer ikke rigtigt med at kongen (også efter forf.s mening) ofte bøjede sig for kancelliets mening. At hans politiske grundsyn var »firkantet« forekommer mig heller ikke at fremgå af hans handlinger, ikke engang i pressepolitikken, hvor han jo lempede lovgivningen efter stændernes kritik både 1842 og 1846. Det sidste initiativ var da også iflg. forf. et vidnesbyrd om »de gamle politiske fronters delvise optøning efter det nationale spørgsmåls opkomst« (s. 241). Men allerede 1842 imødekom regeringen de kongerigske stænders ønsker om en udvikling af forfatningen så meget, at den efter kancellifertallets forslag forelagde stænderne en plan om fælles stænderkomiteer for hele monarkiet, og opfordrede forsamlingerne til kritik af statsfinanserne.¹⁴ Inden sin død gav kongen jo også efter i det der var hovedsagen, og accepterede i princippet tanken om en fri forfatning. Da talte han i hvert fald ikke om at retlede det vildfarne folk. Han skrev derimod at »tidsånden som overalt gør sig gældende også her udøver sin indflydelse på den offentlige mening«, og mente at det gjaldt om ved imødekommenhed i tide at hindre opinionen i at »tiltrods sig« en for radikal konstitution ved tronskiftet.¹⁵

Men rigtignok kneb det for Christian VIII at komme opinionen imøde *i tide*. A. S. Ørsted beklagede at bl. a. plakaten 1842 kom så sent: »Indrømmelser der gøres efterhånden dråbevis og med tilsyneladende uvillie, får let udseende af at være regeringens halvt afnødte, de finder derfor kun liden påskønnelse og er ikke uden skade for regeringens anseelse«.¹⁶ Dr. Linvald mener at det vidner om kongens politiske forståelse at han i sine sidste leveår anede nødvendigheden af et folkestyre,

¹⁴ Hans Jensen: De danske Stænderforsamlingers Historie II, s. 316 ff. og Hist. Tidsskr. 10. rk. V, s. 440.

¹⁵ Niels Petersen: Betænkninger fra Christian VIIIs tid om styrelsen af det danske monarki, 1969, s. 363 f.

¹⁶ Af mit Livs og min Tids Historie I, s. 112.

men at han viste svigtende politisk handlekraft når han til det sidste undlod at drage konsekvensen og ikke tilstrækkeligt forberedte en fri forfatning.¹⁷

I sin afsluttende vurdering (s. 272ff.) siger dr. Jensen mange kloge ting om de negative følger af kongens fordækte understøttelse af pressen – negative for de pågældende blade og journalister, der tabte bevægelsesfrihed og anseelse, negative for kongen og det enevældige system, der afslørede nye svage punkter. Han tilføjer naturligvis at oppositionsbladernes hyppige omtale af disse træk ikke var ensbetydende med at de fik tilsvarende politiske konsekvenser, og at pressens og altså også de understøttede blades politiske indflydelse ikke lader sig bestemme. Af bogen synes i hvert fald at fremgå at *Berlingske Tidende* og *Dagen* ikke var dårlige blade, og at de var egnede til at sprede loyale synspunkter også i provinsen (s. 73). Og tilsidst fik kongen takket være sin stædige understøttelsespolitik i *Beobachter am Sunde* et organ hvis journalistiske kvalitet blev anerkendt også af politiske modstandere (s. 185f.). Kongens forhold i arvefølgesagen vurderer forf. derimod udelukkende negativt. »Det åbne brev betegnede den desperate udgang på et politisk-videnskabeligt illusionsnummer, bragt på scenen af forblindelsen, egenrådigheden og afmagten – og applauderet af godtroenheden« (s. 198). Forf. virker ikke altid ved *understatement*.

H. P. Clausen kaldte i sit foredrag på det nordiske historikermøde i Bergen om den udenrigspolitiske baggrund for det åbne brev udstedelsen et fejlgreb som Christian VIII havde hovedansvaret for. Men han tilføjede at det næppe var berettiget at dømme kongen for hårdt. Arveproblemer, nationale modsætninger og stormagtsinteresser var vævet sammen så en samlet løsning af problemerne var umulig. Heller ikke kongens kritikere kunde anvise farbare veje til et gunstigt resultat.¹⁸ Det samme kan vel siges om Christian VIIIs forgæves forsøg på at stabilisere helstaten ved at besværgede de nationale modsætninger. Da de skærpedes til uforsonlighed blev opgaven umulig. Erfaringerne fra Frederik VIIIs tid tyder ikke på at en fri forfatning indført nogle få år tidligere havde gjort vanskelighederne for det samlede monarkis beståen mindre.

Uanset om man kan acceptere hele forf.s karakteristik af Christian VIII er det fortjenstfuldt at han har sat de ældre opfattelser under debat. I sin helhed er hans bog ved sin indtrængende analyse af begrænsede men vigtige problemer et særdeles værdifuldt bidrag til belysning af enevældens sidste fase i Danmark. Som arbejdspræstation er afhandlingen så meget mere imponerende som den for en stor del er skrevet mens forf.

¹⁷ Den unge Prins, s. 6.

¹⁸ Det nordiske historikermøde i Bergen 1964, Beretning, 1966, s. 36.

var gymnasielærer i en provinsby, fjernt fra de store arkiver og biblioteker og uden nær kontakt med et forskningsmilieu. Den burde inspirere andre historikere i en lignende situation til ikke at give afkald på videnskabeligt arbejde.

POVL BAGGE

ERIK HELMER PEDERSEN: Hedesagen under forvandling. Det danske Hedeselskabs historie 1914–1966. København, Gyldendal, 1971. 616 s. Ill. 98,00 kr. Indb. 122,00 kr.

På sin 100-årsdag i 1966 udsendte Det danske Hedeselskab som første del af et stort anlagt jubilæumsværk bogen *Det indvundne Danmark*, der skildrer selskabets historie frem til 1. verdenskrig (jvf. HT 12. rk. II, s. 483 ff.). Da forfatteren dr. Fridlev Skrubbeltrang på grund af andre forpligtelser ikke kunne påtage sig at udarbejde værkets anden del, blev den overdraget til hans tidligere elev, amanuensis ved Institut for økonomisk historie ved Københavns Universitet Erik Helmer Pedersen, som med det nu foreliggende bind har ført selskabets historie frem til jubilæumsåret.

Forfatteren fremhæver i sit forord nogle af de vanskeligheder, han har været oppe imod. Som det anstår sig en ærbødig og sandhedskærlig elev erkender han, at dansk landbohistories førstemand med første bind har sat en standard, som det ikke er let at leve op til. Hertil kommer, at et samtidshistorisk stof stiller særlige krav og sætter visse grænser, som må respekteres. Den største vanskelighed er dog nok, at Det danske Hedeselskab er en så uhåndteriig størrelse med en så speget udvikling og en så mangesidet og ofte indirekte virkeform, at det nærmer sig det umulige at få kram på det.

Forf. oplyser, at det har været overladt til ham selv at administrere de nødvendige begrænsninger, herunder hensynet til endnu levende personer. Hedeselskabet har med en påskønnelsesværdig liberalitet, som karakteriserer afdøde direktør Frederik Heick, ladet ham arbejde helt på egen hånd og uden påbud og anvisninger af nogen art. Lad det være sagt straks, at friheden, så vidt man kan skønne, er forvaltet skønsomt og forsvarligt. At resultatet ikke er blevet så helstøbt et værk som første del, bør man næppe laste forf. for. Både han og Hedeselskabet kan stå sig ved det endda, også på trods af de indvendinger, som siden skal anføres, og som især rejser sig af vanskelighederne med at få det uformelige stof under kontrol.

»En historisk undersøgelse og ikke et bredt anlagt festskrift«, kalder forf. (s. 20) sin bog. Sandheden er dog nok, at den er begge dele, hvilket ikke er spor odiøst. Men man kan måske nok mene, at en enkelt specialundersøgelse dominerer for stærkt og bringer værket noget ud af balance.